

"Beweging en beleving van de openbare ruimte"

Datum: woensdag 6 juni 2012, 20:00u

Plaats: de Koekfabriek, Westzijde 188 te Zaandam

Discussieleider: **Jan Roncken**, Orka Advies

Inleiders: **Peter de Bois**, lector Meervoudig Intensief (duurzaam)
Ruimtegebruik HvA

Remco Reijke, Islant atelier voor stedenbouw en docent
stedenbouw Hogeschool Utrecht

Bezoekers: ca 50

Deze avond stond de kwaliteit van openbare ruimte centraal. De eerste inleider, Peter de Bois, ging in op de stedelijke vitaliteit van een stad vanuit het onderzoeksprogramma De stad, Duurzaam Vitaal, Meervoudig Intensief (duurzaam) Ruimtegebruik, van de Hogeschool van Amsterdam. De Zaanstreek is een organische gegroeide stad, waar de Zaan in belangrijke mate de infrastructuur heeft bepaald. Van oudsher was de Zaan niet alleen dé vervoersader van de streek, de Zaan was ook dé openbare ruimte en dé plek waar alles gebeurde. Tijden veranderen en de behoefte aan een goede openbare ruimte op land is nu wel degelijk aanwezig. Al was het alleen maar om de kwaliteiten van diezelfde Zaan te kunnen beleven. De tweede inleider Remco Reijke ging in op de kwaliteiten van de Zaan en zijn bevindingen over de Zaan als identiteitsdrager aan de hand van de Belvederestudie, de Stand van de Zaan (2009).

Stedelijke vitaliteit

Peter de Bois is lector Meervoudig Intensief (duurzaam) Ruimtegebruik aan de Hogeschool van Amsterdam. Hij ontwikkelde via de Technische Universiteit Delft een onderzoeksmodel waarbij ruimtelijke kwaliteit kan zorgen voor sociale economische kwaliteiten. In tijden van crisis is het volgens Peter de Bois belangrijk dat er onderzoek wordt gedaan naar de ruimtelijke strategieën en systemen van steden. "Met minder geld, moet er goed nagedacht worden hoe het in te zetten en wat helpt om een vitale stad te maken. Het gaat niet meer om geld maar om waarde. Een duurzaam vitale stad heeft een sterk zelfvoorzienend vermogen waarmee zij zich fysiek, sociaal en economisch door een constant proces van (her)waardering en (her)investering kwalitatief in stand houdt. Waarbij de formele publieke organisaties verantwoordelijk zijn voor het publieke domein en de private organisaties voor de bebouwing. Fysieke systemen zijn randvoorwaardelijk voor de ontwikkeling van sociale systemen en hier zijn wetenschappelijke onderbouwingen voor nodig. Sociologen hebben systematisch de wereld onderzocht, stedenbouwkundigen nauwelijks en architecten helemaal niet", aldus Peter de Bois.

Vitale steden zijn de key elements in 'world economy'. Zij ontstaan vanuit meervoudige waardestromen: door concentratie van (slimme) mensen, 'social coincidence & confrontation', door 'economic synergy & creative thinking'. Steden worden sterk door slimme mensen en slimme mensen zoeken sterke steden

"De stad is altijd bedacht!" Peter de Bois stelde ter discussie of het wel duurzaam is wat we de afgelopen 60 jaar hebben gedaan. Na de tweede wereldoorlog zijn de steden ruimtelijk gefragmenteerd en hierdoor de samenhang is verloren gegaan. Het publieke domein is diffuus geworden. In Nederland, maar ook in Frankrijk en Engeland, zijn fouten gemaakt op grote schaal, zoals de Bijlmer. De samenleving heeft zich in de tussentijd geëmancipeerd. We werken langer, leven langer, trouwen later, krijgen later kinderen, reizen meer, kortom we zijn welvarend geworden. Het gaat allemaal om beleving (experience).

De opgave van nu is "think intelligent act integral, realise synergy, empower people". Of de eindgebruiker gaat een veel belangrijkere rol krijgen. De staat heeft weinig geld meer, zij wel. Het is tijd voor een nieuwe businesscase waar de gebruiker meer verantwoordelijkheid en mogelijkheden krijgt, bijvoorbeeld binnen een vereniging van buurteigenaren. Daarnaast moet de fragmentatie opgelost worden en het programma in kaart gebracht worden. De stad faciliteert de "daily urban system": flows (tijd) en ruimte (openbare ruimte). Daarin is het belangrijk dat er sociaal economische ontmoetingen worden gefaciliteerd. Het centrum van Nijmegen (Sjoerd Soeters) is daarbij een goed voorbeeld van: hier wonen, winkelen, verblijven en bewegen mensen bij elkaar.

Peter de Bois sprak over twee soorten stedenbouwkundige frames: "parallel urban frame", zoals Amsterdam hier zijn meer schakels, een informeel netwerk en hierdoor meer identiteit. In de "new towns" zoals Almere en Zoetermeer is er sprake van een "serial urban frame" hier zijn veel minder schakels en is er sprake van een formeel netwerk. De hechting van pleinen in een "parallel urban frame", zoals de Dam in Amsterdam, is beter dan op de Grote markt van Almere. Dit soort "anchorpoints" zijn te bewijzen door middel van het GPS systeem. Deze cognitieve kaart houdt door middel van GPS (via mobiel) bij waar je bent geweest. Plekken die vaak bezocht worden, hebben meer betekenis en identiteit. In deze cognitieve kaarten zijn ook de geïsoleerde buurten herkenbaar. Investeren in de "missing links" kan belangrijk zijn, hierdoor ontstaan meer ontmoetingen, wat interessant is voor winkels. Des te beter de verbinding tussen de verschillende "anchorpoints" is, des te vitaler en krachtiger de stad is. Amsterdam heeft een duidelijk Noord-Zuid as, een aaneenrijging van locale en globale "anchorpoints": vondelpark, museumplein, albert cuyp, winkelstraat, RAI station etc. Dit is een aantrekkelijke "steppingstone" voor investeerders. Rotterdam is veel gefragmenteerder, dit gaat ten kosten van het nationaal product van Rotterdam. Hembrugterrein zou met de verbeterde verbinding tussen Amsterdam-Centrum en Noord, de steppingstone kunnen zijn naar Zaandam. Peter de Bois gaf aan nog geen onderzoek naar de Zaanstreek te hebben gedaan, maar volgens hem heeft de Zaanstreek binnen de Metropoolregio een sterkere positie dan Almere.

Jan Roncken, de discussieleider, constateerde na afloop van de eerste inleider dat er bij een grotere rol van de burger Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO) voor de hand zou liggen. In de praktijk zijn deze processen vaak ingewikkeld en lang. Hij vroeg Peter de Bois een geslaagd CPO-project te noemen. Dit was de Hoofden in de Amsterdam, een project van verschillende lofts, waarbij de deelnemers al in een vroeg stadium een VVE hadden opgesteld.

Stand van de Zaan

Toen was het de beurt aan de tweede inleider, Remco Reijke. "De stand van de Zaan" is een belevedère-project over de Zaan als identiteitsdrager, dat is afgerond in 2009. In dit onderzoek werd ondermeer gekeken naar de openbare ruimte langs de Zaan of het ontbreken daarvan. Openbare ruimte is belangrijk in de stad, zij kan niet functioneren zonder. Het heeft sociaal-culturele waarde; het draagt bij aan de identiteit van de stad. En het brengt economische waarde met zich mee, de stad wordt aantrekkelijker als vestigingsstad om te wonen en te werken.

De betekenis van de Zaan is de afgelopen eeuw veranderd. De Zaan was altijd het hart van de Zaanstreek. De Zaanstreek kent geen compacte ruimtelijke organisatie, maar een gespreide netwerkachtige verstedelijking. Zij kent geen middeleeuws stelsel van markten, maar een vroeg-industriële ontwikkeling. Waarbij het waternetwerk het verbindende netwerk is, de verbindingen over het land zijn ondergeschikt. Alles speelde zich af op het water: handel, vervoer, riool, vermaak, sport, industrie etc. Het was dé publieke ruimte van de streek. Op het land was weinig ontwikkeling en voornamelijk individueel na ontginning langs paden. Er was een gebrekkige aansluiting van plannen van de Zaan op de achterliggende stedelijke structuur.

Na de invoering van de woningwet (1901) werden er voor het eerst plannen van bovenaf gemaakt. Toen kwam de oost-west verbinding, het verkeersnetwerk ontwikkelt zich onafhankelijk van het watersysteem. Doordat de nieuwe ontwikkelingen niet meer gericht zijn op de Zaan, verliest zij haar centrale functie. Een voorbeeld is het Wilhelminapark in Wormerveer. Haar entree lag aan de Zaan, totdat de Provinciale weg kwam toen keerde het zijn rug naar de Zaan en werd hét entree gevestigd aan de Provinciale weg.

Met beleving kun je de openbare ruimte betekenis geven. De Zaan is een belangrijk drager van identiteit en kwaliteit. Binnen het cultuurhistorisch belvédère-onderzoek kwamen de verschillende betekenissen van de Zaan aan het licht: de markante Zaan, de infrastructurele Zaan, de toeristische/recreatieve Zaan, de monumentale Zaan, de industriële Zaan, de verdelende Zaan, de verbeelde Zaan en de dierbare Zaan. Deze laatste categorie ging over beleving, met een dierbaarheidsonderzoek werd gekeken welke plekken aan de Zaan het best werden beleefd. Waar veel negatieve meningen waren, waren er ook altijd wel positieve. De bevindingen van de deelnemers van het dierbaarheidsonderzoek: “de Zaan is bepalend voor de streek, hij is nauwelijks zichtbaar en slecht toegankelijk en vormt een barrière tussen de verschillende stadsdelen.” De Zaan roept wat op, emoties, ideeën etc. Maar maakt nauwelijks deel uit van de dagelijkse realiteit.

De kansen moeten volgens Remco Reijke worden gezocht vanuit het netwerk. “Openbare ruimtes aan de Zaanoevers werken niet als dragers. Indien er niet wordt gewerkt aan het verknopen van de Zaan met het verkeersnetwerk over het land.” De waterstructuur nieuw leven in te blazen door goede verbinding met het achterland. Niet de hele Zaan hoeft toegankelijk te zijn. De afwisseling tussen openbaar- privaat, voelbaar- niet voelbaar, zichtbaar- niet zichtbaar zorgt juist voor spanning. Maar nu zijn er nog te weinig neutrale openbare (verblijf) ruimten. Ze zijn vaak nauwelijks toegankelijk, van slechte kwaliteit en het is onduidelijk van wie ze zijn.

De conclusies van het onderzoek waren:

- Geen traditie in ontwikkeling stadse openbare ruimtes
- Verlies van water als publiek domein is niet gecompenseerd
- Cultuur planontwikkeling: geen gedeeld openbaar belang
- Gebrekkige aansluiting van plannen aan de Zaan op achterliggende stedelijke structuur.
- Netwerk is niet op orde

Zijn aanbeveling was om geen masterplan te ontwikkelen, maar per gebied de betekenis fysiek, sociaal en cultureel te bepalen en van daaruit een opgave te formuleren. De kansen komen vanuit de kwaliteit van de plek zelf. Van bovenaf (top down) moet er worden gestuurd op structuur, de kansen vanuit het netwerk (station, bruggen e.d.) terwijl vanuit de stad zelf de programmering tot stand moet komen (bottom up). Wat zijn de behoeftes, dierbare plekken vanuit het gebruik en de historie?

Remco Reijke sloot zijn verhaal af dat de Zaan nog niet klaar is, de dynamiek blijft groot. Ook nu met de toenadering van Amsterdam de waterfront-ontwikkelingen aan de IJ-oever. Zoals Mr. D.Vis in 1948

al schreef: *“De Zaanstreek doet wel eens denken aan een dier dat nu eens hier en dan weer daar bezig is te vervellen zonder ooit gaaf, met een geheel nieuwe huis te voorschijn te komen [...] Nooit zijn er de rust en de orde van een voltooid beeld. Altijd wonen opkomst en verval er naast elkaar.”*

Jongeren

Na een korte pauze werd de discussie op gang gezet. Een eerste punt, de rol van de burger. Volgens Peter de Bois kun je het niet aan de burgers alleen overlaten. Specialisten weten waar de kwaliteiten liggen. Hij stelde zijn vraagtekens bij het dierbaarheidsonderzoek van Islant. Is deze representatief voor de bevolking? Waarschijnlijk doen vooral hoogopgeleiden mee, jongeren hebben daar vaak geen zin in. Volgens Remco Reijke was het geen wetenschappelijk kwalitatief onderzoek, maar de reacties herkenbaar. In andere projecten werkte hij wel met jongeren. Wat hem opvalt, dat jongeren niet hele extreme dingen willen, als hun maar comfort wordt geboden. Ze hebben randvoorwaarden nodig waarbinnen zij goed kunnen functioneren. Peter de Bois gaf aan dat GPS-onderzoek een goede manier is om de actieradius van jongeren te analyseren. Aan de hand daarvan kun je het gesprek aan gaan. Over het algemeen worden mensen gelukkig van comfort en kwaliteit. Dat is het probleem in krachtwijken, mensen voelen zich een lulletje. Er is geen geld en daardoor weinig perspectief. Hun eigen “krot” vinden ze prima wonen, omdat ze geen geld hebben voor een duurder huis. De openbare ruimte daarentegen, daar is altijd wat over te zeuren.

Verknopen van de Zaan

Volgens Louis Groen, gemeenteraadslid, zal alleen het aanpakken van de doorkijkjes niet leiden tot verbetering van de kwaliteit van de openbare ruimte. Juist het verbinden van die plekken aan de Zaan is belangrijk, zoals de wandelpromenade bij het Zaanoevoerproject. Remco Reijke is het daar geheel mee eens, zonder netwerk is er geen openbare ruimte. Het verbeteren van deze plekken moet niet geforceerd gebeuren, “anchorpoints” hebben voeding nodig. Binnen het belvédère-onderzoek is er een knopenmethode omschreven, dit is een methode om te bekijken welke plekken betekenisvol zijn. Peter de Bois geeft een voorbeeld in Zandvoort, de boulevard komt niet van de grond. Door te investeren in de straten loodrecht op de boulevard, komt de boulevard vanzelf op gang. In de Zaanstreek is volgens Peter de Bois weinig vlees in de Oost-West verbinding. Hierdoor is de Noord-zuid richting zeer dominant. Als er programma is om te bouwen zou dit wellicht dus aan de oost- of westkant moeten gebeuren. Cris Nielen, Provincie Noord-Holland en Zaankanter, verbaast zich dat het gaat over ontwikkelen en niet over ruimte. Met het project Vaart in de Zaan is de Provincie bezig om de sluis te vernieuwen, zodat ook in de toekomst de Zaan bereikbaar is voor scheepsvaart.

Top-down vs bottum-up

“Door de crisis, stagneren zaken, hoe kunnen we in deze periode voorkomen dat we fouten maken?” Aldus Jan Roncken. “Geef de braakliggende terreinen uit, laat mensen bouwen (particulier opdrachtgeverschap). We moeten van de regel af dat als je ergens eenmaal woont, het altijd de woonfunctie behoud. In de toekomst zou dit weer kunnen veranderen”, aldus Peter de Bois.

Volgens Tjalling Beets is het belangrijk om te kijken welke processen Zaanstad kent en welke we moeten behouden. Dit is volgens Remco Reijke in ieder geval niet het masterplan, maar het participeren van bottum-up initiatieven. Hier was Louis Groen het niet mee eens: “Het beheer van de Openbare ruimte krijg je niet voor elkaar bij individuen. De twee grote masterplannen: Zaanoevoerproject en Inverdan, laten zien dat het wel kan. De kwaliteit van de openbare ruimte is nog niet geheel op orde, maar dankzij deze initiatieven wel een stap voorwaarts.” Hans Staller geeft daarbij aan dat het Zaanoevoerproject een postzegelalbum was van verschillende kleine plannen. Volgens wethouder Robert Linnekamp waren masterplannen er om een richting te geven. Dit zal in de toekomst wel lastiger worden. Het duurt nu langer voordat projecten van de grond komen. Het is belangrijk dat de gebruiker centraal staat en de plannen flexibeler zijn. Peter de Bois was het met de wethouder eens: “Bij een masterplan is het belangrijk dat het proces wordt ontworpen niet het ontwerp

zelf. In het verleden werden structuurplannen en masterplannen vaak gevoed door paradigma's, bijv. het scheiden van functies. Oppassen dat er geen "hobby" in verwerkt wordt. De macht moet gedeeld worden, wat laat je vrij? De burger is geëmancipeerd en dus niet dom. Hoe maken we het proces? Het gaat om geld dat er niet is. Als er geld is of een overmaat aan programma is het belangrijk deze strategisch in te zetten, hier goed gezamenlijk over na te denken. Hoe bereid ben je als bewoner en gemeente om kennis te delen?"

Ook Poelenburg kwam deze avond even ter sprake. "Er is een plan gemaakt, maar nu is het geld op, maar de bewoners hebben geen zeggenschap", aldus Elly Oomen. Volgens Peter de Bois is het belangrijk dat de burgers het heft in eigen handen houden. Wees creatief, hij noemde als voorbeeld het groenonderhoud. Deze is onderbedeeld bij de Gemeente, door met een buurtvereniging een nieuwe businesscase op te zetten voor het groenonderhoud komen de kosten waarschijnlijk lager uit en de contacten tussen de bewoners worden beter. Volgens Remco Reijke heeft het ook veel te doen met schaal, hierdoor is het risico groter. Het structuurplan is statischer, aldus Paul Carree, dit is anders bij het Zaanoevoerproject dat dynamischer is en meebeweegt met nieuwe ontwikkelingen. Poelenburg, maar ook de Haven zijn goede voorbeelden waar een nieuw type businesscase zou moet worden toegepast, waar de bewoners meer zeggenschap zouden krijgen, aldus Peter de Bois.

In tijden van crisis adviseerde Peter de Bois in de slotronde wethouder Linnekamp om de waarde uit te nutten en te kijken welke projecten meerwaarde opleveren voor de vitaliteit van de stad.